

DONADINIJEV ODNOS PREMA DOSTOJEVSKOME

ANTE FRANIĆ

I

Hrvatska književna kritika i prijevodna književnost počela se zanimati za Dostojevskoga osamdesetih godina prošloga stoljeća, otprilike u isto vrijeme kad je on postao predmetom veće pažnje u zapadnoevropskim zemljama.¹ Za razdoblja moderne on ne zauzima onako vidno mjesto u hrvatskoj književnosti kao neki drugi ruski ili evropski pisci, ali njegova prisutnost, pogotovu posrednim putem, preko evropskih modernista na koje je Dostojevski utjecao, a koji su djelovali na idejno-estetsku i književno-teoretsku bazu i orijentaciju hrvatske moderne, ne može se sasvim negirati.² Hrvatska je moderna, iako je težila otkrivanju unutrašnjih svjetova čovjekova bića, u mnogome zanemarila psihoanalitičku umjetnost Dostojevskoga, ali je zato pripremila pogodno tlo za brz razvoj njegova kulta kod većega dijela naših literata tokom nekoliko narednih godina, u vrijeme Prvoga svjetskog rata, ili tačnije, u drugoj polovici drugoga decenija našega stoljeća.³ Do 1921. godine, koja označuje kraj Donadinijeve književne aktivnosti i u kojoj se navršila 40-godišnjica smrti Dostojevskoga, na hrvatskosrpski jezik bila su prevedena sva važnija djela pisca poniženih i uvrijeđenih i filozofa bezgraničnoga milosrđa.

Ulderiko Donadini (1894—1923) jest najzaneseniji poštovalac literature i ličnosti Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga u hrvatskoj književnosti.

Prvi Donadinijev dodir s Dostojevskim datira možda još od gimnazijskih dana; u svakom slučaju prije 1914, prije nego što je *Savremenik* te godine u 3. broju donio poveću reprodukciju slike Dostojevskoga od Felixa Vallatona, koje je original bio izložen na Međunarodnoj grafičkoj izložbi u Zagrebu u siječnju iste godine. Do izlaska svoga *Romana o logičnom i posve bešćutnom đavolu* (rujan

¹ Vidi Josip Badalić, *Dostojevski u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1932, str. 58 i d. Vidi također Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, Zagreb 1938, str. 109.

² J. Badalić, o. c., str. 79.

³ Taj kratki period Badalić, *ibid.*, str. 69, nazivlje fazom »najvišega kulta Dostojevskoga kod nas«.

1917) Donadini je mogao naći, pored ostaloga, prijevod *Zločina i kazne* i *Zapisa iz mrtvoga doma* i u knjižnici svoje bivše gimnazije, a u zagrebačkim gradskim knjižnicama *Bijedne ljude* i *Krotko janje* (koje je čitao 1914, dakle godinu dana nakon izlaska prijevoda, kako se vidi iz zabilježaka u njegovu Dnevniku); zatim, mogao je u kazalištu gledati dramaturgiju *Braće Karamazovih* 1912. i *Vječnoga muža* 1916. Jače oduševljenje za Dostojevskoga zahvatilo je Donadinija istom u ratu, po povratku iz vojne duševne bolnice u Karlovcu 1915. pa dalje. U vrijeme rata počeo je u krugu svojih bližih literarnih drugova oponašati vladanje i govorenje (mišljenje) pojedinih markantnijih likova iz romana Dostojevskoga i njihovim imenima nazivati neke poznanike i subesjednike.⁵ U svom prikazu *Zločina i kazne*, govoreći općenito o djelima Dostojevskoga, pisao je (1916) kako »postajemo opsjednuti njegovim nevidljivim duhom« i »sve što smo jednom« u njima čitali želimo »provesti u životu.«⁶ Dostojevskome Donadinija nisu privlačile samo književne simpatije, već i mnoge sličnosti intimnijega, čak i biografskoga karaktera, kao na primjer: strah pred strogim i razdražljivim ocem, a ushićenost prema blagosti majke, opsjednutost neobjašnjivim nemirom, česte halucinacije, monomanske pojave, neodlučnost, elokventnost, ironičnost u praktičnom životu itd. Ta je činjenica navela Ivana Nevistića da kaže kako je Donadini »bio predestiniran na Dostojevskoga kao zločinac na umorstvo.«⁷ Na raznoraznim sastancima s drugovima, naročito na onim debatnoga karaktera, Donadini je istupao u pozi prvoga zagovornika i »najmjerodavnijeg« arbitra u svim pitanjima koja su se pokretala u vezi s Dostojevskim. Mladi literati iz Donadinijeva užega kruga visoko su cijenili Dostojevskoga, zahvaljujući dobrim dijelom i samome Donadiniju, njegovu žaru i uvjerljivosti s kojom je govorio o Dostojevskome.⁸

⁵ Badalić, odličan poznavalac utjecaja ruske literature na hrvatsku, u eseju »Dostojevski u Jugoslavenskoj književnosti«, *Novi Evropej* 4 (1931), str. 309—328, ni jednom riječi ne spominje Donadinija kao pisca na kojega je Dostojevski utjecao i koji je o Dostojevskome pisao. Taj Badalićev esej, s još dva druga, proštampan je u posebnu knjižicu 1932. pod naslovom po kojemu je knjižica dobila ime: *Dostojevski u hrvatskoj književnosti*.

⁶ Donadini je Dragutina Prohasku u dvobroju 11/12 *Kokota* 1917. na str. 181 nazvao »hrvatskim literarnim Smerdljakovom«. Da je sebe i druge nazivao sličnim imenima posvjedočili su mi njegovi prijatelji A. H. Žarković, G. Krklec i I. Zemljak. S tim u vezi vidi još *Sabrana djela* A. B. Šimića, Zagreb 1960, knj. II, str. 339 i knj. III, str. 430.

⁷ *Kokot* 1/3 (1916), str. 43.

⁸ Ivan Nevistić, »Ulterično Donadini. Studija o književnom razlomku«, *Vijenac* III/4 (1925), str. 121.

⁹ Prema kazivanju A. H. Žarkovića i G. Krkleca. I sam je Krklec pisao o Dostojevskome: *F. M. Dostojevski kao čovek*, Novi Sad 1924. Donadintjev prijatelj A. B. Šimić pak, kao kritičar, često je izražavao svoje divljenje prema tom Rusu i mnoge umjetnike uspoređivao s njime; vidi njegova *Sabrana djela*, Zagreb 1960, knj. II, str. 346, 347 i knj. III, str. 415.

II

Mora se posebno naglasiti da je Donadinijev put do Dostojevskoga bio zastrt mrenom vlastitoga i tuđega misticizma. Tako se njemu D. S. Merežkovski sa svojom afirmativnom kritikom Dostojevskoga sugestivno nametnuo toliko da je od njega preuzeo i neke formulacije o Dostojevskome. To je naročito uočljivo u prvom Donadinijevu napisu o Dostojevskome, u prikazu *Zločina i kazne*⁹ prema prijevodu Ise Velikanovića (1916). U tom prikazu iznio je niz zapažanja i pogleda koje ni kasnije nije bitno izmijenio. Pored općenitih napomena o veličini umjetničkoga genija pisca *Zločina i kazne*, Donadini je izložio nekoliko misli koje karakteriziraju njegov stav prema Dostojevskome: taj umjetnik — misli Donadini — tako snažno djeluje na nas da u nama izaziva želju da oponašamo njegove junake; Raskolnikov je tip u kojem svaki čitalac može bar djelomično naći sebe, vidjeti sve važnije komponente koje čovjeka pokreću u određenom, fatalistički zacrtanom životnom pravcu; svaki će zločin biti neminovno kažnjen, ne po volji pravosudnih organa već po sili ljudske naravi i zakonima sudbine (kazna dolazi kao »nužna i neizbježiva reakcija naših duša« prema učinjenom zlodjelu); Dostojevski je mistik koji ne poznaje granicu između materijalne realnosti i realnosti čovjekove duše koja plovi u prostorima iracionalnog; o njegovu misticizmu izrekao je »najtočnije sudove Merežkovski« kojeg su sva djela »zapravo komentar filozofiji Dostojevskog« i koji mu je i kao mistik »od sviju najbliži«; antizapadnjaka Dostojevskog »Nijemci pravo ne shvaćaju« jer ga ne mogu strpati »u svoje apstraktne sisteme«, od svih Nijemaca jedino ga je Nietzsche razumio i od njega »naučio misliti«. Donadini u Dostojevskome vidi pisca koji nas ohrabruje u životu, koji se bori protiv nevremena što nam odnosi »našu mladost i radosti života«, koji »nam daje snage da se ne zgrozimo pred nikakvom realnošću i banalnošću onoga što nas okružuje«.

U mnogim drugim člancima Donadini često citira Dostojevskoga, citira ga i u uvodnom članku prvoga broja svoga časopisa *Kokot*,¹⁰ uspoređuje druge velike pisce s njim¹¹ i sl. Donadinijevu predavanje *Vaskresenje duša*, koje je održao u Glazbenom zavodu u Zagrebu 1917. i iste godine objavio u knjizi *Kamena s ramena*, vrvi reminiscencijama na Dostojevskoga, od kojega je, upotrebljavajući svoje nacionalističke aluzije, uzimao odgovarajuće argumente i misli. Feljton *Filozofija rata*, u kojem veli da su svi »Evropljani po Dostojevskome

⁹ Usp. misli D. S. Merežkovskoga u knjizi *Vječni putnici*, Zagreb 1942, knj. II, str. 51 i 54 s Donadinijevim u tom prikazu u *Kokotu* 1/8 (1916), str. 43—46.

¹⁰ Govoreći o tome da je dilj velike umjetnosti religiozan, tj. da je »prva pjesma bila molitva i prvi kip bog«, Donadini napominje da je tajnu geneze velikih djela izrekao Dostojevski.

¹¹ Vid. *Kokot* II/6 (1917), str. 92.

Hamletu»,¹² napisao je s uprtim pogledom više na Dostojevskoga nego na sam rat. Članak *Čas iskušenja* sačinjen je u duhu mističkoga traženja vjere u autentičnoga Krista, u boga ili bogove, svejedno, samo neka se ljubav širi među ljudima pa makar ljudi i ne vjerovali u oficijelnog boga — veli Donadini pa zaključuje: svi oni koji budu znali »da ljube, bit će sretni i ako ne budu vjerovali.«¹³

Ipak članak *O Dostojevskome*, tiskan 1919, govori najpotpunije o Donadinijevu kritičarskom odnosu prema Dostojevskome. Članak je nastao tokom 1918. od predavanja pod istim naslovom koja je te godine održao u Zagrebu i Splitu.¹⁴ Takvo se jednu predavanje u Zagrebu »tada smatralo najboljim prikazom Dostojevskog u nas do tog vremena.«¹⁵ U tiskanom članku Donadini je obuhvatio u dva svoja čuđenja o Dostojevskome dva svoja osnovna pogleda i pristupa tom piscu i ujedno, govoreći o njemu, kazao mnogo više o sebi samome. Prvo čuđenje izrazio je ovim riječima:

Uopće, ono što me je oduvijek najviše začuđavalo kod njega i što mi je najviše govorilo o gigantskoj njegovoj duševnoj snazi, bilo je to što nisam mogao da shvatim kako on nakon strastišta i četverogodišnje Sibirije nije prešao u liberalne redove, nije se pretvorio u nametljivog žučljivog opozicionalca, nije dobio buntovnu psihu svih onih koje kroz godine ispijaju četiri siva zida, nego sve do pred smrt ostao predstavnikom i apologetom pravoslavne i carističke Rusije.

A drugo čuđenje formulirao je malo dalje ovako:

Drugo nešto što me je najviše kod Dostojevskoga začuđavalo to je njegovo srce u kom svjetlo evanđelja još iz rane dječake dobe nisu mogle da ugase ni četiri mračne godine roblje, ni plamen iskušenja kroz riječi Velikog inkvizitora i strahovitoga ruskog Mefista što se javlja Ivanu Karamazovu.

Objašnjavajući, čini se više sebi nego drugima, svoje prvo čuđenje, zapravo svoju tvrdnju da je Dostojevski »čitavog svog života mrzio socijalizam«, Donadini nalazi za shodno da se ogradi, da u istu rečenicu uklopi ovo: »bar onakav kakav je onda u Rusiji postojao«. Drugim riječima, vrškomo mozga Donadini ipak pretpostavlja da se Dostojevski nekom drugom, suvremenijem, humanijem socijalizmu ne bi protivio. Dostojevskoga »pravoslavlje i poklon pred carem samodršcem«, misli Donadini, uslijedilo je samo zbog uvjerenja da vjera

¹² Vidi *Kokot* I/5 (1916), str. 76.

¹³ Vidi *Kokot* I/2 (1916), str. 17—19.

¹⁴ Vidi *Novo Doba* (Split) od 5, 7. i 8. XII 1918. godine. Članak »O Dostojevskome« tiskan je u *Hrvatskoj prosvjeti* VI/5—8 (1919).

¹⁵ Tu tvrdnju A. H. Žarkovića u *Krugovima*, Zagreb, VI/3—4 (1955), str. 170 potvrđuje i izjava Slavka Ježića nad Donadinijevim grobom: Ježić je tom prilikom kazao da Donadinijevo predavanje o Dostojevskome »spada među najljepše, što je o tom velikom Rusu kod nas rečeno«. Ježićev nadgrobni govor tiskan je u listu *Omladina* (Zagreb) od 10. VI 1923, str. 209.

u Krista i cara »drži Rusiju«, da bi se »ogromno rusko carstvo« bez te vjere brzo raspalo. »Car i Krist, to su fokusi ruskog naroda«. Tu svoju interpretaciju Donadini potkrepljuje tadašnjim suvremenim zbivanjima u boljševičkoj Rusiji: »Današnje revolucionarne vlade htjele su drugo i Rusija se raspala, jer nije dala tako velikog duhovnog ideala kojega bi mogla da pokaže mjesto Krista.« U tom kontekstu Donadini zaključuje da »tajna Dostojevskijevog reakcionarstva i pravoslavlja« leži u njegovoj velikoj ljubavi prema Rusiji i u njegovoj viziji Rusije osloboditeljice Evrope, tj. čovječanstva. Međutim Donadini iz svega toga ne izvodi zaključak koji bi se od njega mogao sada očekivati: da se »proročanstvo« Dostojevskoga eto nije obistinilo jer je poslije Oktobarske revolucije sama Rusija propala. Nasuprot tome, ne usudujući se valjda da »demantira« Dostojevskoga, tj. njegovu misao o misiji Rusije, zapravo svoju vjeru u Dostojevskoga, on baš u toj propasti carske Rusije vidi ostvarenje ideje Dostojevskoga, doduše, ideje koja se realizirala u »tragičnom protuslovlju« s misijom ruskoga naroda: »Rusija se cijela žrtvovala, prešla je poput njega [Dostojevskoga] preko linije, propovijedajući svijetu svečovjeka.«¹⁶ Ona se, po predviđanjima plemića Versilova iz *Braće Karamazovih*, koja predviđanja Donadini citira, žrtvovala za spas Evrope. »Ostavila je konačno zemlju i vinula se u carstvo duhovno« — završava Donadini prvi odjeljak članka tom pjesničkom, možda i simboličkom slikom¹⁷ i — još uvijek matoševac u duši, koji ne može sasvim zaboraviti Evropu — dodaje s usklikom: a kakve će tek muke proživjeti Evropa dok dosegne današnju Rusiju!

Donadinijevo drugo čuđenje, iako se na prvi pogled čini da se svodi na prvo, jer je s njim u bliskoj vezi, zadire u sasvim druga pitanja: u »veliko srce« Dostojevskoga i njegovo bezinjerno čovjekoljublje, zapravo u etiku sveopraštanja i u suštinu razdvajanja ličnosti na dva pola: na pol »srca« i pol »razuma«. Donadini misli da je u djelima Dostojevskoga »do ponora produbljena« etička komponenta kulta srca; svaki, pa i najniže pali ljudski stvor, i Marmeladov na primjer, zaslužuje ljubav i poštovanje bližnjega. Ta je ljubav plod srca, a ne mozga. Toj »beskonačnoj ljubavi — tumači Donadini ruskoga čovjeka promatrajući junake Dostojevskoga — odgovara kod Rusa beskonačnost razuma.« Odatle, veli on, proizlazi »pakao duševni i dvojakost duše.« Razum je onaj koji sputava čovjeka da se bezgranično preda na volju svome srcu, koje jedino može zračiti ljubav i dobrotu, koje jedino pouzdano zna razlikovati dobro od zla. »Nije li ovaj rat — pisao je Donadini u feljtonu *Filozofija rata* — uništio i to

¹⁶ I drugi pisci mislili su slično o tome; vidi na primjer knjigu D. Prohaske *Fjodor Mihajlovič Dostojevski*, Zagreb 1921.

¹⁷ Na tu nas misao Donadini navodi svojim razmatranjem o tome što je to duhovno, odnosno materijalno: »Materijalno nije konac, ono prelazi u duhovno. Sva spoznaja o svijetu je ideja koja jedino postoji«.

dobro u našim dušama i srcima, nije uništio ni Evrope.«¹⁸ Kad srce zataji, iz hladnoga mozga niče zločin, ali i preko zločina koji izaziva u zločincu etičke reperkusije, put vodi do moralne preobrazbe i do ljubavi. Nadnijet nad razdvojene ličnosti junaka u djelima Dostojevskoga, osobito nad figure »sercevjedima«, koji traže zaborav od razuma i bježe od »samih sebe«, Donadini se pita: da to možda nije u Dostojevskoga bila »ona grozna bolest devetnaestoga stoljeća«, »ona duhovna kuga što je okužila duše svih onih koji su preduboko u život zagledali«. Pita se i, po onome što dalje izlaže, čini se kao da mu ta bolest, ta kuga nije nepoznata, čini se kao da je ne odbija od sebe, kao da je prihvaća. (Donadini ni epilepsiju ne odvaja od genija Dostojevskoga, tu bolest koju su stari narodi nazivali svetom.) On se prešutno solidarizira sa Svidrigajlovim, s njegovom hipotetičkom mišlju (koju ovaj iznosi u razgovoru s Raskoljnikovom) o duševnom »preimućtvu« duševno bolesnih nad zdravima, jer navodno bolesni vide i druge, nematerijalne svjetove, a zdravi ne mogu. Tu pojavu »bježanja od razuma«, prijelaza od materijalnoga u duhovni svijet, iz normalnoga u abnormalno, Donadini naziva misticizmom Dostojevskoga i veli da su u nj zapali »najveći ruski duhovi«, kao Gogolj na primjer. Misticizam Donadiniju tu znači duhovnu snagu talenta, a ne nešto što bi moglo umanjivati kreativnu moć umjetnika. Godinu dana poslije on će i u Svevolodu Garšinu vidjeti mistika i isticati njegov dar prikazivanja jednostavnim riječima najintimnijih prostora duše koja posebnim okom gleda kroz rešetke ludnice, a u crvenom cvijetu, koji raste u ludničkom dvorištu, vidi sjedinjena sva krvava zla ovoga svijeta.¹⁹

Donadini je, kao što se moglo vidjeti, u djelima Dostojevskoga tražio odgovore na vlastita pitanja i uzimao ona koja su mu se činila intimno najprihvatljivija. Tako je on, istim postupkom, odnos Dostojevskoga prema novcu i prema kockanju povezoao s njegovim učešćem u kružoku Petraševaca. Dostojevskoga je, veli Donadini, privukao Petraševcima vlastiti hazardni nagon i želja da prekorači »liniju«, tj. jaka unutarinja potreba da sve stavi na kocku, sve svoje i »cijeloga sebe«. Dostojevski je »to činio cijeloga života«. U sklonosti prema hazardiranju Donadini neće da vidi porok, već vidi (slavensku) strast Rusa, strast što ga nerazumski goni da za nekoliko časaka užitka pregori i sam život. Od bezumnoga kockanja, kaže Donadini, »nastaje vihor u duši«, a to rađa bol »preko koje se jedino dolazi do svetosti.« U nemarnu odnosu prema imetku i novcu, koji Dostojevski mrzi kao što ga u jednoj »Baudelaireovoj pjesmi sami bogovi mrze«, Donadini vidi čestitost, koja jedina neće ljudske vrednote vrednovati vrijednošću zlata, mjeriti mjerom koja jedino važi u modernome svi-

¹⁸ Feljton je izašao u *Kokotu* I/5 (1916), str. 75—76.

¹⁹ Vidi Donadinijev prikaz »Crveni cvijetak«, *Riječ* od 25. XI 1920, str. 3.

jetu. Provodeći u praktičan život načela tih svojih pogleda, Donadini je sebe često dovodio u vrlo teške i apsurdne situacije, izazivao skandale, gladovao, bio tučen i izbacivan na ulicu iz javnih lokala zbog neplaćenih računa ili izazovnih i blaziranih izjava i gesta.²⁰

Na umjetničkom izrazu Dostojevskoga Donadini se nije posebno zadržao, jer je to smatrao nepotrebnim; činilo mu se suvišno govoriti o nečemu što se ne da razjasniti, kao što se ne da objasniti ni fenomen genija. Zato je samo uopćeno konstatirao opće činjenice: Dostojevski je »sav služio umjetnosti«; »S njom je bio sve, bez nje bi bio ništa.« Ili: Dostojevski nema bogata vokabulara kao Shakespeare, možda i »kakav zakutni novinski feljtonista barata s više riječi nego on«,²¹ ali zato njegova djela »tako mnogo kažu i tako su jednostavno ispriповijedana, te se čini kao da su napisana s tri riječi«; ona su »jednostavnost Sokratova u Platonovim dijalozima.«

III

Jak upliv Dostojevskoga na Donadinija nije se na jednak način reflektirao u njegovim beletrističkim djelima kao što se reflektirao u njegovoj književnoj kritici. Ti utjecaji Dostojevskoga na beletristički Donadinijev rad djelovali su tako da su mu djela postala još sumornija, još mračnija; oni nisu izazvali i nisu popraćeni pogledima za koje bi se moglo reći da su prožeti vjerom u život ili bar u umjetnost. U pojedinim djelima, u onima koja su bila izvrgnuta jačem djelovanju Dostojevskoga, pojavljuju se teške sumnje u ljudsku dobrotu, čak i nevjerice u fundamentalne misli filozofije Dostojevskoga, u koje bi se, doduše, htjelo vjerovati, ali ne može sasvim, a ponekad i nikako.

I pored toga što je Donadini došao u dodir s djelima Dostojevskoga prije rata, ipak Nevistićevu tvrdnju — da je *Đavao gospodina Andrije Petrovića* »prva reakcija Donadinijeva na Dostojevskoga«²² — treba primiti s rezervom. Na to navodi sam Nevistić cijelom svojom opširnom studijom o Donadiniju, u kojoj ga je promatrao gotovo isključivo iz aspekta tih utjecaja. Naime, ni po čemu se ne može biti siguran da se tu radi o Donadinijevoj reakciji na Dostojevskoga, a ne, na primjer, na E. T. A. Hoffmanna. Uostalom, vjerojatnija je mogućnost da je to bio plod Donadinijeve imaginacije na bazi halu-

²⁰ Donadinijev odnos prema novcu proizlazio je i iz boemskoga nepisanog pravila: bogati duhom preziru novac i ne žude za materijalnim dobrima. Vidi što u vezi s tim o Donadiniju piše Saša Vereš u *Globusu* od 30. I 1959, str. 6 i u *Krugovima* III/5 (1954), str. 386.

²¹ Sličnu misao iznio je Donadini i u članku »Expresionizam«, *Kokot* II/8 (1917), str. 117.

²² Vidi *Vijenac* III/5 (1925), str. 147.

cinantnih impulsa i pojačanog osjećanja straha, asteničkoga afekta još neispečena ateiste koji je, možda samo na neki sasvim sporedan poticaj iz dijaboličke literature, razdvojio ličnost kućevlasnika Andrije i sunovratio ga na pločnik. No, ostane li se pri mislima o Dostojevskome, može se reći da to podvajanje čovjekove ličnosti u toj Donadinijevoj noveli predstavlja njegov prvi književni korak, a ne reakciju, što ga je učinio krećući se još uvijek u Matoševoj sjeni prema Dostojevskome, prema piscu do kojega su ga vodili svi njegovi prvi književni uzori, u prvom redu Nietzsche i E. T. A. Hoffmann, a isto tako i sve njegove prirodne sklonosti i stečena životna iskustva.

U romanu *Vijavice* i drami *Bezdan*, koja je radena prema *Vijavicama*, Donadini je — obrađujući istu problematiku preko istih glavnih likova kao i u *Romanu o logičnom*... — zadržao onaj isti motiv što ga je posudio iz *Braće Karamazovih*. Osim onoga uvodanajave²³ i jednoga lika, Tihomila, Donadini u *Vijavicama*, kao i u *Bezdanu*, nije unio i jedan karakterističan citat iz *Braće Karamazovih* i jedan kraći pasus vlastitoga teksta po kojemu je prvobitna pripovijest u *Kokotu* dobila naslov *Roman o logičnom i posve bešćutnom đavolu*, a u kojem je sadržano Donadinijevo gledanje na lik Dimitrija Karamazova. Golojuh, koji tek samo po imenu može podsjećati na Goljatkinu iz *Dvojnika* i koji je u *Vijavicama* i *Bezdanu* dobio hrvatsko ime (Šubić), u razgovoru s Ninom, koja se podala Golojuhu kako bi od njega dobila novac i tako spasila, tim novcem, ugled svojih roditelja, spominje Dimitrija Karamazova i uspoređuje svoju situaciju s njegovom:

— [...] Nemoj sada apelirati na moje srce kad znaš da ga nemam. Uz najbolju volju ne mogu da se u ovom slučaju pokazem velikodušan kao Dimitrije Karamazov, poklonim do zemlje, »prignječim te svojim milosrdcem« i položim pred noge ovih dvadeset tisuća. Ako ništa drugo, ovdje je i svota veća, a onda ono je Rusija, a ovo Hrvatska. I podneblje je drugo. [...] Recimo, ja ti se poklonim do zemlje i dadem ti dvadeset tisuća, kao Dimitrije. Ali Dimitrije je to dao iz čistoga srca, a ja bih to samo učinio iz lopovluca. Potpuno se slažem s tobom kad kažeš da sam za! [...] Ili, idemo dalje. Ja se klanjam, polažem pred tebe dvadeset tisuća, komečljam i nazivljem se u svojoj duši antikristom, arcilepovom ili [...] logičnim ili posve bešćutnim đavolom, a ti, recimo, nisi nimalo vješta u psihologiji, ne vidiš svrhu ovom mom poklonu, nego uzmeš i još mi se lijepo zahvališ. Ah, draga moja, moguće je u mene srce čisto i dobro, ali mozak je moj podao, gnijezdo podlosti. [...]

Kad se to mjesto razmotri u sklopu cjeline, proizlazi da je Donadini tu prišao Dostojevskome s neprikrivenim neslaganjem, polemički. Donadiniju, koji po svojoj naravi nije bio osobito sklon velikodušnom praštanju, činilo se da Dimitrijeva velikodušnost nema pravoga opravdanja. Zato njegov »praktični« Golojuh i postupa onako kako

²³ »Nešto kao uvod« jest Donadinijeva najava *Romana o logičnom*..., a objavljena je u *Kokotu* I/5 (1916).

bi i sam »nepraktični« mediteranac Donadini postupio. No taj njegov postupak pisac »obrazlaže« na način samoga Dostojevskoga, tj. na uprošćen način Dostojevskoga: nije srce krivo što Golojuh zloću izražava, već mozak, bešćutni intelekt, koji neće da sluša glas srca budući da njegovim mozgom upravlja sotona. Međutim, iako bi Donadini htio biti »sercevjed«, to mu ipak ne polazi za rukom jer je u njemu, odnosno u Golojuhu previše zaratustrovske krvi, tj. njegova je krv smjesa od malo puntarske grabancijaške i više donadinijevske dekadentne krvi, koja Golojuha sputava, koja ne da nakupljenom buntu da se oživotvori u djelu akcije. Iako Golojuh zna zagrmjeti nimalo miškinovski

[...] Netko će biti prema meni bestidan, a ja ću ga ljubiti i opraštati mu. Ja — je li ja — ne ću nimalo pokazati kako u meni sve nešto bjesni, da na udarac odgovorim udarcem.

on ipak, poslije svega, pada u pasivnu rezignaciju (a Šubić u *Vijavica* završava ekspresnim samoubijstvom). Tako je lik Golojuha, odnosno Šubića, bliži Turgenjevljevim »suvišnim« ljudima ili bezvoljnim plemićima Đalskoga (Šubić u *Bezdanu* ispred imena ima titulu: plemeniti), nego ijednom junaku Dostojevskoga, premda svoju narav i karakter najpotpunije manifestira upravo u situaciji koja je uzeta od Dostojevskoga. U stvari taj lik, naravno, književno blijed oertan, najviše je nalik predstavniku onoga dobrog dijela hrvatske inteligencije toga vremena koja se osjećala poraženom i prije započeta boja, koja je osjećala kako je njezin »dar« za praktičnu društvenu akciju na starim osnovama nemoćan pred najездом gramzljivih skorojevića.

Šubić (*Vijavice*) u dugim dijalozima s naprednjakom Matijevićem zastupa »slavenofilske« ideje. Ističe našu narodnu pjesmu i kaže da se u njoj zreali narodni osjećaj, duša koja — iako je sklona strastima što ih ljudi od znanja nazivlju porocima — sadrži viši životni smisao i ne mari za »tuđi um« koji ti naprednjaci žele na silu ucijepiti našem narodu i poučavati ga na temelju površno shvaćenih knjiga zapadnoevropskih progresista. Matijević ga pobija argumentima junaka-zapadnjaka Dostojevskoga: priznaje Šubiću da narod ima, iako »negativnu, ali ipak potpunu kulturu i to kršćansku«, no ne pristaje da se »tok historije« zaustavi i da se »sad najednom preko noći ogradimo kineskim zidom i zaboravimo na Evropu.« Na Šubićevo pitanje bi li trebalo dopustiti da se i gamad slobodno razmnaža i raste, Matijević odgovara potvrdno: »Neka sve raste do žetve.« Na to mu Šubić ironično dobacuje: »Kako je to divno: jednom rukom milujete, a drugom već oštrite nož.« U daljem razgovoru Matijević tvrdi da svaki napredak i »svaka kultura traži žrtve.« Šubić mu (u Donadinijevu duhu) odgovara: ja nisam spreman ni na kakve žrtve u ime

budućnosti, a pogotovo ne za neku »općenitu sreću«, ja bih htio »da se već sada veselim« pa makar i u nesreći svih ostalih. Šubiću je jedini životni »smisao u ludosti: jedini ispravni put je hodati stranputicom«, onamo kamo nitko tko se rukovodi razumom ne ide, usprkos logici svih ostalih! On kaže Matijeвиću: »Ja vam vjerujem da ima sreće, ali ja je ne ću«. To on izjavljuje s punom sviješću o velikoj opasnosti kojoj se time izlaže. To se on prepušta na volju, ne zna tačno, sotoni »oholosti ili mudrosti«. Zna samo to da tako hoće njegov etički instinkt, tj. nerazborito srce.

Ono što bi trebalo još posebno naglasiti jest činjenica da je zapadnjak Matijević, premda mu je autor *Vijavica* dao negativnija osobna svojstva i namijenio mu nezahvalniju ulogu nego Šubiću, vrlo uvjerljiv u argumentima, kadšto daleko uvjerljiviji i od samoga »počvenika« Šubića. To u neku ruku pokazuje koliko su Donadiniju bile bliske i prihvatljive ideje naših naprednjaka, odnosno naših naprednih jugoslavenskih nacionalista do kraja rata, a kadšto prihvatljivije nego »slavenofilske« koncepcije i protuzapadnjački argumenti Dostojevskoga, kojima je Donadini htio vjerovati usprkos vlastitim saznanjima suprotna značenja.

Na misao (u kraćim romanima *Sablasi*, 1917, i *Bauk*, 1922) o tome kako se ljudi kreću po određenim tajanstvenim zakonima, po rezultatima više protuslovnih sila, Donadini je došao vjerojatno na osnovi svoga tumačenja kompleksnosti lika Raskolnikovova. Naime, on je u naprijed spomenutom prikazu *Zločina i kazne* napisao da je Raskolnikov do zločina doveo čitav niz »fatalnih sitnica koje su sve bile važne i nužne«, da je staru lihvarku morao ubiti neminovno, jer su ga na taj čin vukli fatalnom snagom svi njegovi »ja« od kojih je svaki za sebe bio »rezultanta posve drugih i nepoznatih komponenata.« U tom smislu treba gledati i na fatalista Serafima i na njegove riječi u *Bauku*: »Svaki čovjek je strahovit misterij. Svaka gesta što je učini tajanstvena je. To što sam kazao, to je jedna, dvije, sto sila, a Kuzmić je rezultanta. Giba se, kud hoće one sile. [...] Mi smo marijonete... Kuzmiću... Sablasi...«

Iz isprepletenosti različitih utjecaja, koji se naziru u dužoj noveli *Dunja*, dadu se izdvojiti i, za razliku od ostalih utjecaja, mogu se konkretizirati neki književni odrazi što su došli sa stranica djela Dostojevskoga. Poput studenta-pjesnika u *Bijelim noćima* (koji se prepušta maštanjima pričajući djevojci koju »nikada nije vidio, a ljubi je samo u svojoj usijanoj mašti«) slikar se u *Dunji* obraća djevojci koju slabo poznaje, ali je silno voli, biću koje je gledao samo »u svojoj fantaziji«. (*Bijele noći* mogle su ga također potaknuti da uplete u priču Čama onu fantazmagoričnu viziju nepostojeće žene u svojoj mračnoj sobi...) Jedna scena u *Dunji*, u kojoj je prikazana slikareva namjera da se ubije, predstavlja slobodnu transpoziciju Ipolitova

pokušaja samoubijstva iz *Idiota* Dostojevskoga, ali bez ikakvih tragova Ipolitova »bogoboračkoga« i etičkoga kompleksa. Slikar se, kao i Ipolit, zbog nehotično neizvršena samoubijstva osjetio povrijeđen jer je doživio sramotu i podsmijeh ljudi oko sebe: Ipolit svojom greškom (zaboravio je u samokres staviti barut), a Donadinijev slikar prijateljevim podmetanjem prazna revolvera. Jedan se i drugi uistinu htio ubiti. Jednoga i drugoga ponizila je, povrijedila priroda zatekavši ih u socijalnoj bijedi, obojica su bolesni: tuberkuloznom Ipolitu odbrojeni su dani; slikareva je duša bolesna i ona ga kao ukleta uporno gura u propast (»Propast je došla iz moje duše« — kaže slikar). Ipolit hoće da samoubijstvom dokaže svoju suverenost, hoće da preteče i samoga boga, a slikar je htio svojom smrću dokazati pred prijateljem umjetničku »iskrenost svojih djela« (premda nije sasvim »vjerovao u njihovu vrijednost«). I slikar je opsjednut mišlju o samouništenju, ali samo po volji svoje bolesne duše, a Ipolit na to nagone i neki viši motivi, slično kao i Raskoljnikova na zločin: da provjeri svoju snagu na zločinu, da se omjeri s najjačim, s bogom. Dok međutim Ipolit, kao i Raskoljnikov i Kirilov, po autorovoj proturevolucionarnoj (zapravo protuanarhističnoj) zamisli i želji da pokaže u kakav apsurdan intimni položaj zapadaju ateisti »materijalisti«, biva kažnjen od strane »providnosti« (Ipolit pada u histeričan pokajnički plač), dotle slikar u *Dunji*, po imperativu piščeve naravi i želji da sebe protumači, ne povlači nikakve bogobojazne konzekvence. (Naime, slikareva ukletost i patnje, koje ga prate od rođenja, ne mogu se shvatiti kao bič božji.)

Misao o neizbježnom kažnjavanju zlodjela po zakonu tzv. viših sila morala ili same sudbine, koje misli nema u *Dunji*, nalazi se u romanu *Kroz šibe* (1921). Tu misao autor izrijeком kazuje na usta Martina Semića: usprotivivši se onima koji su se pri kraju rata prijetili da će sve austrijske hulje »doskora visjeti na uličnim svjetiljkama«, Martin izjavljuje kako to nije potrebno činiti jer »će svi ti ljudi biti dovoljno kažnjeni i poniženi za svoja djela« učinjena u ratu. Odmah uz to Donadini dodaje: »Obožavač Dostojevskoga nije mogao drukčije govoriti«. I doista, jedan od najiskvarenijih karakterata u romanu, Žgalin, koji je Martina osobno više puta teško uvrijedio, bio je kažnjen: počinio je samoubijstvo. Onaj isti Žgalin, koji se jednom na Martinovu trenutačnu sumnju u ideju sveopraštanja (»sa stanovišta sveopraštanja postane čovjek konačno ravnodušan prema svemu« — kazao je tada Martin), cinično nasmijao i rekao: »Da! I meni se čini da je ljubav oružje i lukavstvo slabih«. A u času kad saznaje da se Žgalin ubio, taj čovjek kojega je dotada mrzio, Martin problijedi od zaprepaštenja i sažalno, patetično-milosrdno, s gestom i tonom junaka Dostojevskoga, pijan, jureći dvoranom kroz mnoštvo plesača, više izbezumljeno: »Eto... sudbina, kojoj se nitko

ne može oti [..] Stanite... stanite...! Žgalin se ubio... Čovjeka... čovjeka je nestalo...» Kazavši to, Martin se sruši onesviješten...

Žgalin, kao književni lik kojemu se putovi često ukrštaju s Martinovim, nalik je po mnogim karakteristikama liku Svidrigajlova Dostojevskoga. Svidrigajlov, podlac, cinik, ženskar, hedonist, principijelan »optimist«, poslije neuspjela pokušaja da pridobije srce djevojke Dunje, Raskolnikovljeve sestre, počinja samoubijstvo ostavivši novac dobrotvornim institucijama. Žgalin se, podlac i optimist po prirodi, a skorojević po snalažljivosti, pošto je teško moralno ponizio Evu, Martinovu sestru, ubio nenadano ostavivši Martinu »četiri tisuće kruna« kao otkupninu za učinjene prijavštine.

A u liku staroga Petra Semića nazočne su neke karakterne osobine nesretnika Marmeladova: poniženi alkoholičar, u kojem je negdje duboko skrta plemenitost, svojim načinom života i saobraćanja s ljudima iz uže i šire sredine izaziva još veću sućut, a on sam doživljuje još veća i sve mučnija poniženja; život je od njega napravio biće bez skrupula, spremno na sve: da ubija poput zločinca i da plače poput djeteta. On, kao i Marmeladov, može ljudski biti shvaćen samo sa stajališta etike samilosti.

Sve do pred kraj romana Martin, odnosno Donadini nastoji slijediti kako-tako filozofiju Dostojevskoga. Ali na kraju romana ponestaje mu snage i vjere... S one »četiri tisuće« Martin će otputovati u Beč i tamo će, u radničkom predgrađu, u »Crvenom Beču«, nevoljnu i gladnu, svojom smrću demantirati i sebe i svoju ideju o sveopraštanju: poginuo je od ruku radnika kad je ustao da od njih obrani krvopiju tvorničara: »Ne tucite ga! Nije on kriv! Kase su ga ubile! [...] On je nesretniji od vas, jer duše nema. Prisižete na čovječanstvo, a čovjeka hoćete da ubijete. Natrag! Zar jedno zvjerstvo hoćete da zamijenite s drugim?!« Umjesto tvorničara, radnici tada ubiju Martina. A sutradan, na sva preklinjanja jednoga Martinova prijatelja da hitno pomogne svom spasiocu koji umire u bolnici, tvorničar indolentno i poslovno odgovara da je danas zauzet, nek mu se javi poslije, »tako, za tri dana«. Da se taj Donadinijev roman mora shvatiti kao razočarenje u filozofiju Dostojevskoga, na to navodi cio lik i sudbina Martina Semića (a to će reći i samoga Donadinija, koji se u tom romanu autobiografski ispovijedao više i potpunije nego i u jednom drugom djelu). U tom romanu on govori o rastovima i padovima svojih vjerovanja, od gimnazije do časa kad je pao u nihilizam i napisao aktovku *Gogoljeva smrt* (1921). Nekad »velik katolik« Martin je u »sedmom razredu gimnazije postao bezbožac.« Njegov je kršćanski bog izgorio tada u ognju materijalizma, a na njegovo je mjesto došao novi, nematerijalistički bog. Ali kada je naišao rat (i Dostojevski), koji je »razorio njegovu dušu«, prevalio »u njoj sve oltare«

i ostavio pustoš »kao u razorenoj crkvi«, učinilo mu se da je »materijalistička teorija ubila samo materijalnog osobnog boga«, a da za naknadu nije dala novih istina, koje su »materijalne kao i bogovi«, potrebne ljudima »kao kisik, hrana, svjetlo i toplina.« Tragajući za vlastitim bogom, »o kojemu nije imao nikakvih predodžaba«, on ga je potražio i (s pomoću Dostojevskoga) pronašao. Otada taj njegov bog postoji »jer je duša njegova zahtijevala« tako; s tim bogom u njemu se probudila »neka apstraktna ljubav prema svim ljudima«, pa je sve opravdavao i praštao. Ali »dopustivši svakomu da čini nasilje na njegovoj duši, on je posve izgubio svoju ličnost«. Zato Martin nije uvijek spreman da prašta, iako sebe nazivlje u nekonfesionalnom smislu kršćaninom:

U meni postoji kršćanin: cijelo moje vjerovanje katoličke crkve osjećam još i danas, kao i materijalizam, misticizam, panteizam, koje sam već davno prebolio: sve su to stube u moje današnje vjerovanje, najviša je stepenica na kojoj stojim.

A i s te posljednje stepenice, pošto se uzaludno i razapet sumnjama pokazivao ljudima »u maski prvog kršćanina«, strmoglavio se u smrt neopozivo, izudarani rukama onih koji nisu htjeli niti mogli razumjeti njegovu apstraktnu ljubav. Zar to nije autoironična negacija vlastitoga boga, vlastite dostojevštine, vjere u Dostojevskoga, koji je »za njega bio nepogrešiv« sve dotada!²⁴ Zar u tome nije i poenta romana!

Još u *Dunji* počeo je Donadini sumnjati u sveopće, apstraktno milosrde, napisavši kako se njegova samilost »prirodno iskukuljila u prezir«, a vlastita bol u samoužidak i istovremeno u revolt koji traži da se vrijeđanjem drugih osvećuje za svoje patnje. On je još tada osjetio da je sve što je imao, prijatelji, njegov iskonstruirani davo, ljubav prema djevojci i bližnjima, da je sve to fantazmogorija, opsjena, »da je sve oko njega« pustoš i laž. Te su ga intimne nevjerice i u sebe i u sve oko sebe dovele u romanu *Kroz šibe* do posvemašnjega razočaranja u svoga posljednjeg boga — u Dostojevskoga, koji — kako reče Lunačarski — ni sam nije, poslije sibirске roblje, vjerovao sasvim u »svoje mistično priviđenje«, u svoje mozgovne konstrukcije.²⁵

Može se reći da su svi glavni likovi u Donadinijevim djelima dualizirani, da su njihove ličnosti podvojene: na jednoj strani ličnost kakvu drugi vide, a na drugoj ličnost kakvu sam lik sebe vidi u posebnim psihičkim trenucima, i to s pomoću sotone, savjesti, opsesije, fiksne ideje, sjene, uobraženog drugog »ja«, koje se neobično uporno nameće prvome i igra presudnu ulogu u životu dotičnoga lika. Takvi

²⁴ I. Nevistić smatra da je Donadini bio »fanatički vjieran svome učitelju« do kraja života, da je u liku Martina Semića dao svoju etiku i »pozitivnu vjeru« u Dostojevskoga. Vidi o. c., str. 183—184.

²⁵ Vidi A. V. Lunačarski, »Dostojevski kao mislilac i umetnik«, *O ruskoj književnosti*, Beograd 1959, str. 139—140.

su: Petar Semić, Serafim Skok, Golojuh, Šubić u *Vijavicama* i *Bezdanu*, slikar u *Dunji*, »autor« u *Čami*, Jakov Žleb, naučenjak Aktović, Martin Semić, Gogolj, Bojanić u drami *Igračka oluje* (1921) i u rukopisnoj drami *Strast*. Ta činjenica upućuje na misao da nisu književni uzori bili primarni faktori koji su Donadinija učinili satanistom; u njemu je samome ležao njegov vlastiti đavo, iz njegove bi »bolesne« duše provalio taj đavo na površinu da i nije bilo literarnih poticaja. Donadini bi, naime, po vlastitom nagonu otkrio tu sotonu i književno je oblikovao; on bi, razumije se, u tom slučaju svoje satanističke likove ocrtao nešto drukčije, možda čak i originalnije i književno uspjelije nego ovako.

Po uzoru na književnu metodu Dostojevskoga Donadini je upotrebljavao duge dijaloge i nastojao naglim obratima psihičkih reakcija prikazati afektivna stanja svojih likova. Postupkom crtanja naglih promjena raspoloženja služio se najviše u *Romanu o logičnom...*, *Vijavicama* i *Bezdanu*, dakle u tom tripletu koji ima za osnovu motiv iz *Braće Karamazovih*. U *Bezdanu* je tom metodom postigao najviše uspjeha, jer je postigao nešto bolji sklad između motivacije i radnje i jer je bio umjereniji u korištenju dugih dijaloga. Golojuh, odnosno Šubić i pl. Šubić svoja intimna raspoloženja manifestiraju i načinom oslovljavanja: kad osjeti da je velika distanca između njega i Nine, Šubić joj se obraća sa »Vi«, a zatim, kad njime ovlada žudnja za pravom ljubavi ili kad mu se učini da ga Nina ipak voli, kaže joj »ti«. I oni ženski likovi, kao Nina, Eva u romanu *Kroz šibe* i Ana u *Igrački oluje* bit će da su radeni po ugledu na ženske likove Dostojevskoga: one reagiraju neobično emotivno, ponekad vrlo hysterično, palnice su u svojoj sredini, žrtve su pohote hirovitih ili iskvarenih muškaraca ili se pak same žrtvuju za ljude koje vole strasno. Ana, na primjer, voli Bojanića iz samilosti, slično kao majka poludjela sina, a ne iz istinske strasti prema muškarcu i dragom bračnom drugu.

IV

Donadini je prišao Dostojevskom s pozicija koje su bile bliske filozofiji toga Rusa ili su se pak naslanjale na nju, ali se s njome u svemu nisu dale izmiriti. Prilazeći mu s dekadentnih pozicija hrvatske moderne u jeku svjetskoga rata i s Nietzscheom u rukama, pokušao je, najprije u sebi, izmiriti Nietzschea s Dostojevskim, bogorušitelja s bogotražiteljem, filozofiju »volje za moći« s filozofijom skrušenoga trpljenja, »brutalnoga« nadčovjeka s flagelantnim »nadčovjekom«. No to njegovo nastojanje, kao i svih koji su to htjeli, ostalo je samo u znaku jalova pokušaja, kao napor da se spoji nespojivo. Ta dva naoko dosta srodna kolosa evropskoga duha ne dadu se izmiriti, čak ni teoretski osim u nekim perifernijim idejnim i etičkim

pitanjima.²⁶ A živjeti po njihovim načelima, kako je htio Donadini, bilo je više nemoguće nego opasno. Jedino što je uzeo od njih i spojio u jedno bilo je vjerovanje da protosociološke doktrine u sebi kriju više etičke vrijednosti koje se očituju u ideji o apsolutnoj slobodi razvoja individuuma i individualne sreće nasuprot ili pokraj kolektivne. Ali i to je, kao i sve ostalo, povećavalo u njemu njegovu prirodnu rastrzanost intelekta i nerava. Sve se to moralo negativno odraziti i na njegova književna djela.

Socijalnu humanost Dostojevskoga, lišenu svake prevratničke misli, kako za revolucionarnih razdoblja u njegovoj domovini tako i izvan nje, depopularizirao je sam život, čak i u slojevima kršćanski nastrojenih masa. Njegovu bogobojaznu čovjekoljubivost, koja je izvirala iz jednoga velikog i nesretnog srca, mogli su prihvatiti samo osamljenici-pojedinci, kao što je Donadini, i to samo srcem,²⁷ u kojem je ostajala kao nadomjestak svim neostvarenim snovima ne utječući ni za vlas na društvenu stvarnost u kojoj, kao u jedinjoj realnosti, čovjek može, mijenjajući je po svojoj, a ne po vrhunaravnoj volji, mijenjati sebe i pojam svoje sreće. Osjećajući apsurdnost svoga intimnog položaja, u koji je još dublje zapao držeći se te doktrine o čovjekoljublju, baš u vrijeme kad se to »čovjekoljublje« u međunarodnim razmjerima mjerilo brojem poginulih, on je iz Dostojevskoga izvukao i nešto što nije pripadalo Dostojevskom. Učinilo mu se (osobito u *Dunji*) da Dostojevski priznaje pravo pregaženima i poniženima da kadšto budu i bezobzirni u ostvarivanju svoje osobne sreće i da se hotimice izvrgavaju stradanjima poput Martina Semića, jer će, navodno, tako, bičujući sebe i druge, najcjelovitije rehabilitirati svoje pregaženo dostojanstvo i pokazati svoju superiornost nad općim ništavilom i općom iskvarenošću. No to je bila zabluda, to je bila Donadinijeva fantazmagorična fikcija Dostojevskoga, gledanje na njega iz zaratustrovskoga vidnoga kuta. Stoga je sasvim razumljivo što se Donadini, kao i većina njegovih junaka, povlačio u sebe poput svih samotnih ljudi u *Bijednim ljudima* Dostojevskoga.

Donadini se od matoševca i artista s pogledom okrenutim prema tzv. kulturnoj Evropi, kao prema općem uzoru kojem treba težiti, preobrazio u dostojevskijevca i »realista« koji na tu Evropu gleda

²⁶ Neki pogledi, koje zastupaju na primjer Raskolnikov (u prvoj fazi), Ipolit i Kirilov podudaraju se s nekim Zarathustrinim, kao što su: snažna volja da se prijeđe preko »linije«, »granice« zla i dobra, nepriznavanje autoriteta, uvjerenje da se samo smrću može pobijediti bol, itd.

²⁷ U prikazu *Nasmijanih udesa* F. Horvata-Kiša u *Obzoru* od 26. VII 1918. Donadini veli kako se spasiti »od svega ovoga« [misli: od rata, bijede i dr.] može samo »čovjek sa srcem«, jer tko je bez srca »taj može samo negirati«. Zatim dodaje nimalo u duhu Dostojevskoga: »Mora sebe negirati i svršiti u blatu oinizma«.

kao na sunce »koje zapada«, kao na antičku Grčku koja, doživjevši svoj duhovni uspon, mora doživjeti i svoj pad. No ta Donadinijeva preobrazba nije bila temeljita i radikalna: Dostojevski je u njemu poklopio Matoša, ali ga nije i uništio. Zato Donadini često govori Matoševim jezikom i načinom a u duhu Dostojevskoga; na primjer, u predavanju *Vaskresenje duša*, programskom članku *Savremena umjetnost*, u novelama *Čama*, *Dunja*, *Jutro čovjeka*, *Spleen* i dr.

Njemu je Dostojevski pao na dušu kao pregolem teret, koji se teško ali dobrovoljno i s izvjesnim užitkom nosi. Pod tim teretom on je postao »prva jača literarna žrtva Dostojevskoga« kod nas.²⁸ Dok je na primjer August Cesarec, diveći se i učeći od umjetnika Dostojevskoga, odbacivao njegovu filozofiju kao neprihvatljivu, kao sasvim neostvarivu utopiju, dotle je na Donadinija Dostojevski porazno jako djelovao upravo kao filozof, tj. kao ideolog, neuporedivo više kao ideolog nego kao umjetnik. Cesarčevo uspoređenje Dostojevskoga s Lenjinom, ona kolosalna slika te dvojice antipoda ruskoga antiimperijalizma s globusom u rukama, na kojoj se jedan, Dostojevski, nemoćno prepire s bogom što je globus »stvorio tako kriva i nesrećna«, a drugi, Lenjin, odstranjuje magle s globusa svojim rukama, zanima se samo ljudima »koji su ga učinili krivim« i »mijesi ga nanovo« po svojoj zamisli — taj Cesarčev stav²⁹ na jednoj strani, a na drugoj idolo-poklonstven stav Donadinijev prema Dostojevskome — jesu dva oprečna prilaza kako tome piscu tako i samom životu. Taj ruski kolos-umjetnik svjetskoga formata djelovao je na tu dvojicu bivših školskih drugova gotovo s jednakim intenzitetom, ali na tako različit način kao što sunce različito djeluje na dvije različite plohe različite građe i oblika. Zato su se i rezultati toga djelovanja morali odraziti na različite načine, otprilike onako kao što su im i životi protekli na tako tragičan i tako različit način.

Donadini je jednim i drugim svojim dodirima s Dostojevskim, i u kritici i u beletristici, pokazao ne samo svoje nazore — kako o Dostojevskome tako i o životu i o umjetnosti uopće — nego i mnogih svojih suvremenika kojih su osnovni pogledi na svijet bili slični ili jednaki njegovima. I pored toga što on nije u tih nekoliko svojih književnih djela postigao neke veće rezultate, ipak — ne samo zbog njega nego i zbog drugih, Cesarca na primjer — nema osnova da se generalizirano kaže kako je teško stvarno govoriti »o nekom izrazitom utjecaju Do-

²⁸ Vidi Milan Kašanin, »Ulteriko Donadini, *Vijavice*«, *Savremenik* XIII/1 (1918), str. 45.

²⁹ Vidi August Cesarec, »Dva pola ruskog antiimperijalizma«, *Književna republika* II/5—6 (1924), str. 193—214.

stojevskoga na našu stvaralačku književnost.«³⁰ Ali jednako tako ne treba misliti da je Donadini »kopirao ili plagirao Dostojevskoga« jer bi to jednostavno bila neistina.³¹ Možda se smije govoriti samo o jednoj specifičnoj i ponekad o presmjeloj književnoj transpoziciji koja nije prelazila dopuštenu granicu prava na književnu slobodu.

A. *Franić*: DONADINIS VERHÄLTNIS ZU DOSTOJEVSKIJ

Zusammenfassung

Ulderiko Donadini (1894—1923), ursprünglich als Satanist und Mystiker bestimmt, stellt den begeistertsten Verehrer des literarischen Werkes und der Persönlichkeit von Fjodor Michailovič Dostojevskij in der kroatischen Literatur dar. Die ausserordentlich starke innere Verbundenheit zu Dostojevskijs literarischem Werk geht nicht nur aus seinen eigenen schriftstellerischen Neigungen hervor, sondern auch aus anderen Gründen, die intimeren, sogar biographischen Charakter haben. Daher tragen fast die gesamte literarische Arbeit Donadinis und seine ganze übrige öffentliche und private Tätigkeit das Gepräge Dostojevskijs. Im obigen Aufsatz liegt das Hauptgewicht auf der Analyse der Eigenart von Donadinis menschlichem, literarischem, ideologischem und philosophischem Verhältnis zu dem Menschen, Schriftsteller, Ideologen und Philosophen Dostojevskij.

³⁰ Riječi u navodnicima jesu iz eseja J. Badalića, o. c.

³¹ Tu je misao izrazio i Slavko Batušić u *Vijencu* I/22 (1923), str. 427. Slično tvrdi i I. Nevistić u *Vijencu* III/6 (1925), str. 185.